

V. MOLNÁR LÁSZLÓ: KULTURÁLIS KONTAKTOLÓGIA ÉS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS

Gondolatok 2004-ben

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Mint ahogyan embertársainkról, barátainkról és kollégáinkról, a köztünk levő személyes kontaktusok tükrében formálunk véleményt, ugyanígy az egyes nemzetek a másiktól gazdasági teljesítményeik, kulturális és tudományos értékeik illetve ezek recepciója alapján mondanak ítéletet. A kulturális kontaktológia mint diszciplinarizálódott tudásanyag, a művelődéstörténet része, azokat az érintkezési pontokat tárja fel, értékeli és elemzi, amelyek két civilizáció, nemzet vagy etnikum kulturális produktumait összeköti, kölcsönösen megtermékenyíti, filológiai és forráskritikai módszerekkel verifikálja. Elöljáróban leszögezzük, nem célszerű, ha a kulturális kapcsolattörténet kutatói a „qui prodest” elvét állítják vizsgálódásaik középpontjába, mivel ez – a legtöbb esetben – az úgynevezett nagy kultúrnemzetek szupremáciáját sugallja és erősen degradálja a „kis népek” kultúratementő jelentőségét. Pedig vitathatatlan, még ha a mindjobban globalizálódó világ ennek ellenében is hat, hogy a kis lélekszámú nemzetek is képesek maradandó és örökbecsű szellemi alkotásokra, kulturális teljesítményekre.

Magyarországon a kapcsolattörténeti kutatások mintegy száz-százhusz éves múltra nyúlnak vissza. Közismert, hogy a fenti időszakban a magyar–francia érintkezésekről Eckhardt Sándor, Sötér István, Köpeczi Béla, Gábrriel Asztrik, Szirmay Mária, Baranyai Zoltán, H. Balázs Éva, Sörös Pongrácz, Birkás Géza, Bajomi Lázár Endre, a magyar–német kontaktusokról Heller Ferenc, Pukánszky Béla, Mádl Antal, a magyar–lengyel kapcsolatokról Divéky Adorján, Kovács Endre, Kapronczay Károly, Gerézdi Rabán, Nyáry Pál és mások számos dolgozatot publikáltak. A magyar–olasz kulturális relációkról Veress Endre, Koltay-Kastner Jenő, Szauder József, a magyar–orosz kontaktusokról Thallóczy Lajos, Márki Sándor, Schultheisz Emil, Tardy Lajos, Váradi-Sternberg János, a „hungarus” diákok külföldi egyetemjárásáról, peregrinációjáról pedig Ábel Jenő, Tonk Sándor, Szögi László, Lukinich Imre, Hoffmann Gizella és Gömöry György adott közre írásokat. Szomorúan konstatáljuk ugyanakkor, hogy a kapcsolattörténeti szintézisek sorából szinte teljesen hiányoznak a kelet-közép-európai szomszédos népekhez fűződő kulturális kapcsolataink múltját bemutató művek. Ráadásul, a már meglevő kutatási eredmények sem épültek be hazai történelemtankönyveink ismeretanyagába, pedig ezek adaptálása jelentősen gazdagíthatná tanulóink szellemi horizontját.

Az elmúlt években Gazda István és a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai vállalkoztak arra, hogy a kapcsolattörténeti kutatásokat koordinálják és az új, korszerű kontaktológiai szintéziseket publikálják. Ennek keretében jelenhetett meg 2000-ben e dolgozat készítőjének kötete is az 1750–1815 közötti magyar–orosz kulturális érintkezések históriájáról, a felvilágosult abszolutizmus kori orvosi és pedagógiai kapcsolatokról, a

sajtótörténeti vonatkozásokról, valamint az utazási irodalom méltatlanul elfelejtett alkotásairól. A Collegium Budapest és az OTKA támogatásával, Sahin-Tóth Péter szerkesztésében 2001-ben látott napvilágot a magyar–francia intellektuális kontaktusok múltját bemutató kiadvány („Rencontres intellectuelles franco–hongroises” címmel), amely – többek között – Martin Aurell, H. Balázs Éva, Benda Gyula, Jean Beranger, Roger Chartier, Endrei Walter, Granasztói György, Sz. Jónás Ilona, Kalmár János, Klaniczay Gábor, Kosáry Domokos, Köpeczi Béla, Jean Perrot, Pierre Riché, Ring Éva, Szörényi László, Tóth István György és Zimányi Vera hívószavai, a kapcsolattörténeti kölcsönhatásokat korrektül bemutató írásait tartalmazza.

A közös Európa-tudat kialakulásának szempontjából számos tanulságot, a középiskolai történelemtanításban is jól felhasználható adalékot szolgáltat „A magyar–lengyel tudományos kapcsolatok múltjából” című kötet, amely ugyancsak a MATI gondozásában, az OTKA támogatásával kerül kiadásra. A MATI munkatársaival közösen tervezzük más relációk tekintetében is a kulturális érintkezések feldolgozását, amelyek arra tesznek kísérletet, hogy „sine ira et studio” mutassák be közös kultúrkincsünk gyökereit, az egymásra gyakorolt hatások mérlegét és a kulturális „hídverők” maradandó alkotásait. Az egyetemi/főiskolai hallgatók globális történelemszemléletének kialakulásához ugyanígy fontosnak tartjuk a magyarság és a szomszédos népek kapcsolattörténetének ismeretét, a múltban kialakult és még a jelent is terhelő feszültségek okainak bemutatását, a történelmi egymásra utaltság és együttműködés mozgatórugóinak feltárását. A közös euroatlanti jövőképet és az egységesülő Európa-tudatot emocionálisan pozitívan befolyásolhatják a kulturális koegzisztencia maradandó emlékei, amelyeket tankönyveinknek is tartalmazniuk kellene.

A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy néhány példán keresztül bemutassuk, miként hasznosíthatók a kulturális kapcsolattörténet kutatási eredményei a történelemtanításban. Mivel „nyugati” műveltségünk tartalmi elemei és az erre vonatkozó kontaktológiai adatsorok relative jobban ismertek, ezért példáinkat a kelet- és közép-európai régió kora újkori kapcsolattörténetéből idézzük. Arra gondolunk például, hogy amikor a történelemórán a 18. századi felvilágosult abszolutizmusok modelljeit tanítjuk, a korabeli orosz történelem esetében nemcsak az I. Péter (1689–1725) és II. Katalin (1762–1796) nevével fémjelzett kormányzati politikáról és a szerteágazó reformokról érdemes beszélnünk, hanem a kapcsolattörténeti vonatkozásokról is. Diákjaink számára – a nemzeti identitástudat erősítése szempontjából – bizonyára fontos lehet annak megismerése, kik voltak azok a „hungarus” származású tudósok, orvosok és pedagógusok, akik a cári Oroszországban jelentős karriert futottak be. A orvosok közül itt elsősorban Gyöngyösi Pál (II. Katalin udvari orvosa), Keresztúri Ferenc (a Moszkvai Egyetem orvosi karának dékánja), Peken Keresztély (államtanácsos, az Orvosi Kollégium titkára, az első orosz gyógyszerkönyv összeállítója), Peken Mátyás (szentpétervári sebészprofesszor; több, tudománytörténeti jelentőségű mű szerzője), Orlay János (I. Sándor háziorvosa, Nyikolaj Gogol tanára a nyezsini főgimnáziumban, az odesszai liceum főigazgatója) és Koritáry György (a harkovi egyetem szemészprofesszora, az orvosi fakultás dékánja) tevékenységére gondolunk. A történeti Magyarország területéről Oroszországba áttelepült pedagógusok közül főként Zékány János (II. Péter cár nevelője), a szerémségi születésű Fjodor Jankovič (a délvidéki szerb és az orosz népiskola megteremtője), Balugyánszky Mihály (a nagyváradi jogakadémia professzora, az 1819-ben létesített pétervári egyetem első rektora, I. Miklós cár jogi nevelője, igazságügyi államtitkár, a tizenöt kötetes orosz törvénytár szerkesztője), Lódy Péter (a lemergi egyetem professzora, a pétervári egyetem jogi karának dékánja), Schildhauer Frigyes (A. Sz. Puskin kedvenc tanára a Carszkoje Szelo-i liceumban), Sztójkovics Athanáz (a harkovi egyetem rektora) és Dudrovics András (a büntetőjog professzora Harkovban) működésére hívhatjuk fel a figyelmet. Diákjaink forrásismeretét gazdagíthatjuk a korabeli sajtótörténeti adatsorok bemutatásával, azaz annak felidézésével, hogy a „Magyar Hírmondó”, a „Magyar Kurír”, a

„Mindenes Gyűjtemény”, a „Sokféle” és más folyóiratok miként számoltak be az orosz tudományos teljesítményekről, a pétervári akadémián folyó kutatásokról, az ott dolgozó polihistorokról, az I. Sándor által alapított egyetemekről és a cári mecenatúráról. Külön figyelmet érdemel a tudósok közt kialakult szakmai kapcsolatok tárgyalása, amelyeknek egyik szép fejezetét Tessedik Sámuel (1742–1820) és Andrej Szamborszkij (1732–1815) együttműködése, barátsága és levelezése fémjelez. A kulturális kapcsolattörténeti vonatkozások felidézésekor azonban ügyelnünk kell arra, hogy a történelemórán ne csak egy „kameraállás” érvényesüljön, hiszen mindig a kölcsönhatások sokszínűségének bemutatására kell törekedni. Éppen ezért diákjaink számára tanulságos lehet, hogy a napóleoni háborúk idején miként láttak bennünket az orosz memoárok és útifeljegyzések írói (köztük A. I. Turgenyev, F. I. Glinka, V. B. Bronyevszkij, A. M. Danyilevszkij), milyen nemzetkarakterológiai jellemzést adtak elődeinkről és ez miben különbözött a nyugat-európai utazók által készített itineráriumok értéktételeitől.

A középkori és kora újkori magyar illetve lengyel történelem tanításakor is számos lehetőség kínálkozik a szerteágazó kulturális kapcsolatok felidezésére. Nyáry Pál, Kovács Endre, Jan Dabrowski, Gerézdi Rabán és mások tanulmányaiból ugyanis jól ismert, hogy a Nagy Kázmér által 1364-ben alapított, 1400-tól teológiai fakultással is rendelkező krakkói Jagelló Egyetem milyen kiemelkedő szerepet töltött be a „hungarus” értelmiség képzésében. A fenti szerzők írásaiból az is egyértelműen kiderül, hogy a nagy múltú univerzitás létrejöttétől 1558-ig (a magyar bursa fennállásáig) mintegy négyezer magyarországi hallgató látogatta az egyetem karait. Köztük észak-magyarországi, erdélyi, hódoltsági sőt horvátországi diákokat is találunk, akik – a fenti időszakban – az egyetemre beiratkozott hallgatók 18–20 százalékát tették ki. Tanítványaink számára bizonyára imponáló adatnak tűnik, hogy a 15. században a krakkói egyetemen tanult hungarusok közül 390-en szereztek baccalaureatusi titulust, 79-en pedig a magiszteri vizsgát is eredményesen tették le. Figyelemre méltó, hogy 1491-ben a felavatott tíz magiszterből hét magyar származású volt. Kapcsolattörténeti szempontból kuriózumnak tekinthető, hogy a 15–16. század fordulóján huszonhat „hungarus” professzor tanított a krakkói egyetemen. Köztük említhető Prónay Imre, aki húsz éven át Arisztotelész műveiből tartott előadásokat, és az egyik legnépszerűbb tanárnak számított. A felvidéki Thurzó János 1498-ban az univerzitás rektora lett, mely tisztséget éveken át viselt.

A történelem órákon kuriózumként említhető még az is, hogy a XV–XVI. századi krakkói egyetemen, amely a közép-európai művelődés egyik meghatározó intézményének számított, a magyar kultúra jó néhány kimagasló alakja tanult. Ma már kevésbé köztudott, hogy az univerzitás növendéke volt Temesvári Pelbárt (a neves ferences hitszónok), Bakócz Tamás (a későbbi esztergomi érsek), Dombróci Márk, Gyöngyösi Gergely (pálos rendfőnökök, mindketten történetírók), Werbőczy István (az 1517-ben, Bécsben kiadott Tripartitum szerzője), Sylvester János (az 1539-ben megjelent „Grammatica hungaro-latina” című munka írója; az 1541-ben, Sárvár-Újszigeten közreadott „Új Testamentum” fordítója), Csáky Mihály (János Zsigmond kancellárja) és Telegdi Miklós (pécsi püspök, az első magyar nyelvű katekizmus írója). Ugyancsak a krakkói egyetemen szereztek műveltségüket a magyar protestantizmus első terjesztői, a hitvitázó irodalom olyan kimagasló személyiségei, mint Dévai Bíró Mátyás, Szegedi Kis István, Kálmáncsehi Sánta Márton, Gálszécsi István, Ozorai Imre, Benczédi Székely István és Batizi András. Rajtuk kívül a Bánffy, Dobó, Gyulay, Nádasdy, Nyáry, Pázmány, Széchy és Újlaki család számos tagja is megfordult a krakkói egyetemen, amelynek teológiai és orvosi kara – a 16. század közepéig – messze földön híres volt.

Érdekességgéppen említhetjük meg, hogy nemcsak a nagy hírű Jagelló Egyetemen, hanem az 1555-ben alapított gdanski gimnáziumban is számos magyar fiatalember tanult. Bizonyára meglepő, hogy 1585 és 1769 között mintegy százhusz „hungarus” diák kereste fel ezt az

intézményt. Köztük volt Fröhlich Dávid (a kiváló matematikus, az „Utazóknak vezérlő csillaga” és „A gyakorlati földrajz lényege” című művek szerzője), Besztercei Simon Pál (földrajztudós, a hőforrások és a meteorológia lelkes kutatója), valamint Maléter János (később a leydeni egyetemen tanult orvos, aki I. Péter cár felkérésére ásványtani gyűjteményt állított össze). Ugyancsak gdanski diák volt 1616–1618 között Szepsi Csombor Márton, az „Europica varietas” (1620) szerzője.

Talán nem túlzás azt állítanunk, hogy a középkor végi és kora újkori magyar–lengyel tudományos érintkezések területén az orvosi vonatkozások tekinthetők a legjelentősebbeknek. Ma már kevésbé ismert, hogy kik voltak azok a magyar és lengyel származású, magasan kvalifikált orvosok, akik a budai vagy a krakkói udvarban valóban fényes karriert futottak be. Tanítványaink számára igazi novum lehet annak megemlítése, hogy a Magyarországon megfordult lengyel orvosok között olyan nagy hírű tudósok voltak, mint Jan Radlica (Joannes Parvus), aki Montpellier-ben szerezte diplomáját, egy ideig a párizsi egyetem prokurátoraként működött, majd I. Lajos királyunk udvari orvosaként dolgozott. Rajta kívül említést érdemel még Marcin Zurowica (Vitéz János esztergomi érsek humanista köréhez tartozott), Sanoki Gergely (I. Ulászló titkára, Hunyadi Mátyás egyik nevelője), Marcin Bylica (az 1467-ben alapított pozsonyi egyetem professzora, Corvin Mátyás medikusa, Janus Pannonius barátja) és Maciej z Lowicza (II. Ulászló háziorvosa). Európa-szerte elismert tudósnek számított a Páduában és Rómában tanult, orvosként és történetiróként egyaránt kiváló, 1500-tól a krakkói egyetem rektoraként tevékenykedő, az univerzitás nagy reformerének tekinthető Maciej z Michowa (Mechoviensis), aki II. Lajos királyunkat világra segítette. Kiemelkedő orvosnak számított – a Vesalius-féle anatómia első lengyel ismertetőjeként emlegetett – Albertus Novicampianus (Wojciech Nowopolski) is, aki Páduában és Bolognában medicinát, filozófiát tanult, ezt követően Jagelló Izabella (Szapolyai János felesége) gyulafehérvári udvari orvosaként, 1552–1557 között pedig János Zsigmond nevelőjeként tevékenykedett. Orvostörténeti kuriózumnak számít Wojciech Oczko és Jan Czigulicz működése is, akik Báthori István orvosaként váltak ismertté.

A „hungarus” származású orvosok lengyelországi pályafutásának bemutatásakor kiemelt helyen említhető Kassai János Antal tevékenysége, aki Krakkóban, Páduában és Bázelen tanult, éveken át kezelte Rotterdami Erasmust, majd 1526-tól I. Zsigmond krakkói udvarában gyógyított. Jelentős karriert futott be lengyel földön Bojm Pál György (III. Zsigmond és IV. Ulászló medikusa), Wosinski Szaniszló (Páduában tanult krakkói orvosprofesszor, 1668-tól az egyetem dékánja), Senff Alajos Mihály (Radzivil herceg háziorvosa), Hambacher János (Szepes vármegye főorvosa, Lubomirsky herceg egészségének „őre”).

A kulturális kontaktológia részét képező könyv- és sajtótörténeti kutatások eredményei is jól használhatóak a történelemtanításban. Ezek meggyőzően bizonyítják, hogy 1520 és 1550 között a „hungarus” szerzők által publikált művek 44 százaléka Krakkóban látott napvilágot. Különösen jelentős ebből a szempontból Hieronymus Vietor tipográfiája (1518–1547), ahol – eddigi ismereteink szerint – huszonnégy magyar vonatkozású kötet került kiadásra. Nyomdászattörténeti kuriózumként tanítható az a tény, hogy az 1526-tól Krakkóban tanult Sylvester János ennek a műhelynek volt a korrektora és ottani tapasztalatait használta fel a Sárvár-Újszigeten létesített nyomda működésében. A Vietor-féle nyomdában jelent meg – többek között – Komjáti Benedek fordításában a „Szent Pál apostol levelei” (1533) című munka, amelynek kiadási költségeit Perényi Gáborné (Frangepán Katalin) biztosította. Ugyanezen tipográfia terméke volt Ozorai Imre híres vitairata („De Christo et eius ecclesia”, 1535), Gálszécsi István énekeskönyve („Kegyes énekekről és keresztyén hitről rövid könyvecske”, 1536) és kátéja (1538). Ma már kevesen tudják, hogy első helyesírási „szabályzatunk” Dévai Bíró Mátyás „Ortographia Ungarica” (1538) című kötete szintén az akkori lengyel fővárosban készült. A jelentősebb krakkói kiadványok között említhetők még a későbbi szikszói iskolamester, Bencédi Székely István kalendárium (1538), zsoltárkönyve

(1548), világkrónikája („Chronica ez világnak jeles dolgairól”, 1559), Batizi András „Keresztyéni tudományról” (1550) című katekizmusa és Balassi Bálint „Beteg lelkeknek való füves kertecske” (1572) c. kötete. Kapcsolattörténeti érdekességgént említhető a Brassóban iskolát, nyomdát, papírmalmot és nyilvános könyvtárat alapító Honterus János tevékenysége is, aki latin nyelvtanát és disztichonokban írt, Kopernikuszot megelőző „Rudimenta Cosmographia” című földrajzi munkájának első változatát szintén Krakkóban adta ki.

A továbbiakban szívesen szólnánk a kulturális kapcsolattörténetünk szempontjából kiemelkedő jelentőségű kora újkori magyar–cseh tudományos kontaktusok múltjáról is, dolgozatunk terjedelmi korlátai azonban ezt nem teszik lehetővé. Megemlíjtük azonban, hogy erről a problematikáról Deák Eszter 1996-ban, Brnóban kitűnő német nyelvű kötetet, az Aetas 2001-es 3–4. számában pedig imponálóan adatgazdag tanulmányt publikált. Az általa közzétett kutatási eredmények jó színvonalon mutatják be azokat az érintkezési pontokat, amelyek a két közép-európai nemzet tudományos életét összekapcsolták.

Megítélésünk szerint az egyetemek és főiskolák történelem szakos hallgatóinak képzésében, globális szemléletmódjuk formálásában is fontos szerepet játszhatna a kulturális kontaktológia mint művelődéstörténeti és kulturológiai kurzus, amelynek bevezetése megkönnyíthetné az euroatlanti együttélés múltba ágyazott gyökereinek megértését, az egymás értékeinek megbecsülésén alapuló újfajta látás- és gondolkodásmód kialakulását. A bevezetésre javasolt stúdium azzal a szándékkal kerülne a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanrendjébe, hogy a hallgatók számára bemutassa a kultúrák születésének, egymásra hatásának folyamatát, az egyes kultúrkörök sajátos vonásait, az egyetemes és nemzeti kultúrák egymást megtermékenyítő találkozását. Az új kurzus kiemelt feladatának tekintené, hogy részletesen tárgyalja a magyar és euroatlanti kulturális kontaktusok sokszínűségét, e relációk máig vezető folyamatát. A kapcsolatok történetének alaposabb megismerése elősegítheti a kelet-közép-európai népek kulturális örökségének jobb megértését, a nemzeti identitástudat és az euroatlanti összetartozás eszméjének erősödését. Nem titkolt szándékunk annak bizonyítása, hogy az úgynevezett „kis népek” is képesek jelentős kulturális teljesítmények, örökbecsű alkotások létrehozására és mint „hídépítők” fontos szerepet játszhatnak a nagy kultúrkörök határán, a magyarság esetében Kelet és Nyugat ütközőpontján. A tervezett kurzus bevezetéséhez – a magunk részéről – az alábbi rövid tematikát javasoljuk:

1. A kulturális kontaktológia (kapcsolattörténet) mint művelődéstörténeti diszciplína. A stúdium tárgya, célkitűzései, metodológiája.
2. Civilizációk születése és alkonya.
 - 2.1. Nagy civilizációk keletkezése, fénykora és hanyatlása (civilizáció-elméleti fejtegetések).
 - 2.2. A kultúrák interferencia-elmélete.
 - 2.3. Az európai, ázsiai, afrikai, amerikai kultúrák egyetemes és különös jellege.
 - 2.4. Kultúrkörök.
3. Szomszédok – egymás között, egymásról. A magyarság és a kelet-európai népek kulturális érintkezései.
 - 3.1. Fejezetek a magyar–lengyel kapcsolatok történetéből.
 - 3.2. A magyar–cseh kontaktusok múltjából.
 - 3.3. Magyar–szlovák érintkezések.
 - 3.4. A magyar–román kulturális kapcsolatok évszázadai.
 - 3.5. A magyar–délszláv (szerb, horvát, bolgár) érintkezések mérlege.
 - 3.6. Mozaikok a magyar–ukrán kapcsolatok históriájából.
4. A magyar–német kulturális kapcsolatok ezer éve.
 - 4.1. A középkori kapcsolatok múltjából.

- 4.2. Magyarországi („hungarus”) protestáns diákok német egyetemeken.
- 4.3. A német pietizmus, filantropizmus és neohumanizmus hatása Magyarországon.
- 4.4. A német felvilágosodás és romantika recepciója hazánkban.
- 4.5. A klasszikus német filozófia és irodalom hatása Magyarországon.
- 4.6. A német kultúrkör vonzásában.
5. Fejezetek a magyar–olasz kulturális érintkezések múltjából.
 - 5.1. Magyarok itáliai egyetemjárása a középkorban.
 - 5.2. Az itáliai humanizmus és reneszánsz hatása Magyarországon.
 - 5.3. Itáliai tudósok és művészek Hunyadi Mátyás udvarában. Magyar humanisták (Vitéz János, Janus Pannonius és mások) itáliai kapcsolatai.
 - 5.4. Magyar–olasz kultúrtörténeti kontaktusok a kora újkorban (Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Faludi Ferenc itáliai kapcsolatai).
 - 5.5. A 19–20. századi olasz kultúra hatása hazánkban.
6. Kalandozások a magyar–francia irodalmi, művészeti és tudományos kapcsolatok múltjában.
 - 6.1. Magyarok a középkori francia egyetemeken.
 - 6.2. A kora újkori francia szellemiség hatása Magyarországon (II. Rákóczi Ferenc és a francia janzenizmus).
 - 6.3. A francia felvilágosodás eszméinek kisugárzása Magyarországon.
 - 6.4. A 19–20. századi francia irodalom és művészetek recepciója.
7. A magyar–oroszl kulturális kapcsolatok múltjából.
 - 7.1. Kontaktusok a Kijevi Rusz és az Árpád-házi királyok korában.
 - 7.2. Kapcsolattörténeti adalékok a 18–19. századból.
 - 7.2.1. Magyar („hungarus”) orvosok, pedagógusok és tudósok cári állami hivatalokban.
 - 7.2.2. Oroszl utazók feljegyzései a korabeli Magyarországról.
 - 7.2.3. Az orosz kultúra magyar sajtóvisszhangja (1780-tól a 20. század elejéig).
 - 7.3. A kapcsolattörténeti kutatások múltja és jelene.
8. A magyar–angol kapcsolatok múltjából.
 - 8.1. Magyarországi protestáns diákok angol egyetemeken (16–17. század).
 - 8.2. A 18–19. századi angol filozófia, irodalom, tudomány és művészet hazai fogadtatása.
 - 8.3. Angol utazók (Richard Bright, John Paget és mások) feljegyzései Magyarországról.
9. Fejezetek a magyar–amerikai kapcsolatok történetéből.
 - 9.1. A kora újkori magyarországi Amerika-kép módosulásai.
 - 9.2. A magyarországi újságok az amerikai függetlenségi háborúról és a polgárháborúról (sajtótörténeti adalékok).
 - 9.3. A 19–20. századi amerikai irodalom fogadtatása hazánkban.
 - 9.4. Magyar származású tudósok amerikai egyetemeken, kutatóintézetekben (Nobel-díjas természettudósaink).
 - 9.5. Fejezetek az amerikai filmtörténetből (magyar rendezők, producerek Hollywoodban).
10. Magyar utazók, földrajzi felfedezők.
 - 10.1. A táguló világ magyar hírnökei.
 - 10.2. Világjáró magyarok (Julianus, Zalánkeményi Kakas István, Benyovszky Móric, Körösi Csoma Sándor, Jerney János, Reguly Antal, Magyar László, Széchenyi Béla, Zichy Jenő, Vámbéry Ármin, Teleki Sámuel, Stein Aurél, Almásy György és mások).
11. Kultúraközvetítés az információs társadalomban.
 - 11.1. A médiák szerepe a kultúra transzformálásában.
 - 11.2. Globalizált világ, amerikanizált kulturális értékek.
 - 11.3. Euroatlanti integráció: kihívások és dimenziók.

12. A 21. századi változások küszöbén.
- 12.1. A tudás társadalma.
- 12.2. A globális és nemzeti kultúra viszonya.
- 12.3. Az Európa-tudat gyökerei, metamorfózisa.

A fentiekben egy „víziókat” vázoltuk fel, abban a reményben, hogy a kulturális kontaktológia végül méltó helyére kerülhet a művelődéstörténeti diszciplínák között és hatékonyan segítheti történelemtanításunkat. Erre azért is szükség lenne, mert félő, hogy a globalizálódó világ „olvasztótégelyében” nemzeti értékeink egy része szublimálódhat. A „légneművé” vált kultúrtörténeti emlékek pedig könnyen a feledés homályába kerülhetnek, különösen akkor, ha a gyakran tapasztalt „értékvesztés” időnként nemzeti amnéziával is párosul. Ezt a nemkívánatos helyzetet eddig sikerült elkerülni, mivel nemzeti kultúránk a „keleti” bölcsességet és a „nyugati” műveltséget évszázadokon át szerencsésen ötvözte és egyensúlyban tartotta. A kulturális kontaktológia kutatási eredményeinek felhasználása történelemtanításunkban kétségtelenül hasznos és vonzó lehet diákjaink számára, mivel – a sokévszázados kontaktusok és szellemi kölcsönhatások bemutatásával – az egységesülő Európában nem a konfrontációknak, hanem az együttműködésnek ad prioritást.

Kötetünk zárófejezeteként összegeztük az 1978 óta eltelt negyedszázad magyar vonatkozású kapcsolattörténeti irodalmát, amelynek előzményeként – vagyis az 1945 és 1977 közötti időszakból – néhány olyan műre szeretnénk felhívni az olvasók figyelmét, amelyek máig jól használhatók a kapcsolattörténeti kutatásokhoz. Külön is felhívjuk a figyelmet arra, hogy a korszak elején, tehát az 1945 utáni években, komoly kapcsolattörténeti monográfiák kerültek ki a sajtó alól, aztán sajnos egyre kevesebb ilyen témájú művel találkozhattunk, s az újabb fellendülést valóban az elmúlt negyedszázad jelentette.

Néhány kapcsolattörténeti munka az 1945 és 1977 közötti időszakból

A Teleki Intézet kapcsolattörténeti sorozata:

Sőtér István: Magyar–francia kapcsolatok. Bp., 1946. Teleki Intézet. 255 p. (Hazánk és a nagyvilág 1.) A sorozat 2. és 3. kötete nem jelent meg.

Bertha Kelemen: Magyarok és svédek. Bp., 1946. Teleki Intézet. 166 p. (Hazánk és a nagyvilág 4.)

Makkai László: Magyar–román közös múlt. Bp., 1948. Teleki Intézet. 278 p. (Hazánk és a nagyvilág 5.)

Dezsényi Béla: Magyarország és Svájc. Bp., 1946. Teleki Intézet. 274 p. (Hazánk és a nagyvilág 6.)

Összefoglaló kapcsolattörténeti kézikönyv:

Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel. Szerk.: Gál István. Bp., 1947. Officina. 276 p.

A tartalomról:

Balázs János: Kelet-Európa és az összehasonlító történetírás
Csapláros István: Magyarok és lengyelek
Angyal Endre: Magyarok és csehek
Kovács Endre: Magyarok és szlovákok
Jánossy Dénes: Magyarok és osztrákok
Csuka Zoltán: Magyarok és szerbek
Hadrovics László: Magyarok és horvátok
Pável Ágoston: Magyarok és szlovének
Gáldi László: Magyarok és albánok
Horváth Endre: Magyarok és görögök
Makkai László: Magyarok és románok
Bödey József: Magyarok és bolgárok
Hollósi Somogyi József: Magyarok és törökök

Magyar–angolszász kapcsolatok:

Gál István: Magyarország, Anglia és Amerika, különös tekintettel a szláv világra. Bp., 1945. Officina. 327 p.

Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. Sajtó alá rend. Mikó Imre. Kolozsvár, 1975. Dacia. 340 p. (Bővített változata 1984-ben jelent meg.)

Országh László: Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. Bp., 1977. Akadémiai. 175 p. (Nyelvtudományi értekezések 93.)

Magyar–orosz, magyar–ukrán kapcsolatok:

Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály. Bp., 1954. Akadémiai. 256 p.

Kovács Endre (szerk.): Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Bp., 1956. Művelt Nép. 456 p.

Kemény G. Gábor (szerk.): Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. I–III. Bp., 1961. Akadémiai. 595, 487, 487 p.

Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról. Bp. – Uzsgorod, 1974. Gondolat – Kárpáti. 320 p.

Későbbi műveit lásd az 1978 utáni irodalmat bemutató bibliográfiában!

Magyar–török kapcsolatok:

Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek. Bukarest, 1968. Irodalmi Könyvkiadó. 448 p., 20 t.

Ligeti Lajos (szerk.): Studia turcica. Bp., 1971. Akadémiai. 498 p. (Bibliotheca orientalis Hungarica 17.)

Káldy-Nagy Gyula (szerk.): Hungaro–Turcica. Studies in honour of Julius Németh. Bp., 1976. ELTE. 364 p.

Tardy Lajos (szerk.): Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Bp., 1977. Gondolat. 456 p. (Nemzeti Könyvtár)

Finn-finnugor kapcsolatok:

Lakó György: A magyar hangállomány finnugor előzményei. Bp., 1965. Akadémiai. 66 p. (Nyelvtudományi értekezések 47.)

Lakó György (főszerk.): A magyar szókészlet finnugor elemei. 1–4. köt. Bp., 1967–1981. Akadémiai.

Kodolányi János, ifj. (szerk.): A finnugor őshaza nyomában. Bp., 1973. Gondolat. 452 p. (A magyar néprajz klasszikusai)

Havas Ferenc: A magyar, a finn és az észt nyelv tipológiai összehasonlítása. Bp., 1974. Akadémiai. 91 p. (Nyelvtudományi értekezések 85.)

Hajdú Péter (szerk.): Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Bp., 1975. 321 p., 32 t.

Magyar–román kapcsolatok:

Tóth Zoltán, I.: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Bev.: Csatári Dániel. Bp., 1966. Akadémiai. 496 p.

Árvay Árpád: Elődök példája. Múlt századi művészek a magyar–román kapcsolatok elmélyítéséért. Bukarest, 1973. Kriterion. 240 p.

Szláv-délszláv kapcsolatok:

Hadrovics László: Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. Bp., 1955. Akadémiai. 99 p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 89.)

Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 1–2. köt. Bp., 1955. Akadémiai. 1043 p.

Szeli István: Hajnóczy és a délszlávok. Novi Sad, 1965. Forum. 200 p.

Kiss Lajos: Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Bp., 1976. Akadémiai. 231 p. (Nyelvtudományi értekezések 92.)

Radev, Stojan: Bolgárok és magyarok. Fejezetek a bolgár–magyar művelődési kapcsolatok történetéből. Ford.: Lengyel Károly. Bp., 1977. Gondolat. 292 p., 46 t.

Néprajzi kapcsolatok:

Ortutay Gyula – Bodrogi Tibor (szerk.): Europa et Hungaria. Congressus ethnographicus in Hungaria. Bp., 1965. Akadémiai. 537 p.

Gunda Béla: Ethnographica Carpathica. Bp., 1966. Akadémiai. 417 p.

Zsigmond Gábor: Az ősi társadalom magyar kutatói. Bp., 1977. Gondolat. 424 p. (A magyar néprajz klasszikusai)

Orvosi kapcsolatok:

Schultheisz Emil – Tardy Lajos: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. Medicina. 199 p.

Bartók Imre: Svéd–magyar orvosi kapcsolatok. Bp., 1969. 68 p.

Irodalmi kapcsolatok:

Galla Endre: Világjáró magyar irodalom. A magyar irodalom Kínában. Bp., 1968. Akadémiai. 158 p. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 5.)

Köpeczi Béla – Sziklai László (szerk.): „Sorsotok előre nézzétek”. A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Bp., 1975. Akadémiai. 447 p.

Thomas Mann und Ungarn. Essays, Dokumente, Bibliographie. Mit einer einleitenden Studie herausgegeben von Antal Mádl und Judit Győri. Bp., 1977. Akadémiai. 693 p., 63 t.

További kapcsolattörténeti munkák az 1958 és 1977 közötti időszakból:

Györffy György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Bp., 1958. Gondolat. 268 p., 16 t. (Nemzeti Könyvtár) (Több kiadásban is megjelent.)

Berend T. Iván – Ránki György: The Hungarian Manufacturing Industry, its Place in Europe. 1900–1938. Bp., 1960. 37 p. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 27.)

Bese Lajos (szerk.): Hungarian Publications on Asia and Africa 1950–1962. Bp., 1963. Akadémiai. 106 p.

Köpeczi Béla (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Bp., 1970. Gondolat. 392 p., 20 t.

Moravcsik Gyula: Byzantium and the Magyars. Bp., 1970. Akadémiai. 147 p.

Tardy Lajos: Régi magyar követjárás Keleten. Bp., 1971. Akadémiai. 221 p. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11.)

Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor (szerk.): Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Bp., 1973. Tankönyvkiadó. 375 p.

Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. Gondolat. 341 p.

Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Bp., 1976. Akadémiai. 167 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 80.)

Erdélyi Lajos: Teleki Samu Afrikában. Bukarest, 1977. Kriterion. 84 p., 46 t.

Kemény G. Gábor: Kapcsolatok vonzásában. Bratislava, 1977. Madách. 198 p.

Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések. 1860–1910. Bp., 1977. Akadémiai. 255 p.